

Ryszard Tomkiewicz

Sesja naukowa "Królewiec a Polska"

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 2, 211-214

1992

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ryszard Tomkiewicz

Sesja naukowa „Królewiec a Polska”

17 i 18 września 1991 roku w Domu Polskim w Olsztynie odbyła się sesja naukowa zorganizowana przez Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego poświęcona historii Królewca i kontaktom tego miasta na przestrzeni wieków z państwem polskim. Współorganizatorami sesji było Towarzystwo Naukowe im. Wojciecha Kętrzyńskiego oraz Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie. W dwudniowych obradach wzięło udział 15 referentów, reprezentujących środowisko naukowe Gdańska, Krakowa, Torunia, Wrocławia, Wilna, Kaliningradu oraz Olsztyna.

Obrady rozpoczął prof. Marian Biskup (Toruń), omawiając stosunki Królewca z Polską i Litwą Jagiellonów w czasach średniowiecza. Prezentując powyższą tematykę, referent przypomniał również historię powstania Królewca, związaną z założeniem trzech osobnych miast, stanowiących później integralną całość — Starego Miasta, Lipniku i Knipawy, omówił rozwój społeczny, gospodarczy i kulturalny miasta, jak również jego znaczenie polityczne w tym czasie. Mówca określił także współistnienie Królewca i Zakonu Krzyżackiego, początkowo zbyt słabego, by opanować miasto, później wywierającego na nie ogromny wpływ polityczny, a przede wszystkim gospodarczy. Omawiając związki Królewca z Polską Jagiellonów, referent zaznaczył, iż przez kilka miesięcy 1454 roku miasto to należało do Korony, zaś w latach 1466—1656 było od niej pośrednio (poprzez lenno) zależne. Polska nie podejmowała większych prób odzyskania miasta, było to bowiem raczej niemożliwe z powodu — jak stwierdził mówca — braku więzi z tradycją i polityką polską.

Prof. Janusz Mallek (Toruń), prezentując politykę Królewca wobec Polski w latach 1525—1701, zaznaczył, iż była ona w głównej mierze uzależniona od stanowiska reprezentacji stanowej, przede wszystkim szlachty, zafascynowanej polskimi wolnościami (reprezentacja mieszczaństwa, poza Królewcem, była słaba; często jeden poseł reprezentował kilka miast). Istniały okresy wzajemnej niechęci, lecz także pewnego zbliżenia (głównie podczas wojen polsko-szwedzkich). Nie były to jednak sympatie wynikające z podobieństw etniczno-narodowościowych, lecz stanowiły one wyraz wycucia politycznego, określającego takie a nie inne postawy. Referent scharakteryzował postać Jerzego Fryderyka, uznanego przez Stefana Batorego, księcia Prus Książęcych, oraz przypomniał kontakty Władysława IV z Królewcem (m.in. zwolnił miasto od podatków w zamian za samodzielne zorganizowanie obrony przez mieszczan).

Prof. Stanisław Gierszewski (Gdańsk) mówił na temat portu w Królewcu oraz dziejów jego zaplecza w XVII—XVIII wieku. Port ten, będący głównym miejscem wymiany handlowej Litwy i północnej Białorusi z krajami Europy Zachodniej, miał na tyle silną pozycję, iż inne porty wschodniego wybrzeża Bałtyku (przede wszystkim Ryga i Klajpeda) w owym czasie pełniły jedynie rolę usługową, często będąc od niego uzależnione finansowo. Tak znacząca pozycja gospodarcza Królewca wynikała w dużym

stopniu z korzystnego położenia geograficznego przy ujściu Pregoly oraz na drodze lądowych traktów handlowych. Licznie przybywający tam kupcy, głównie z Litwy, lecz także z Niemiec oraz Tykocina, Białegostoku i Knyszyna (kupcy królewieccy nie posiadali wyłączności na handel w mieście), handlowali zbożem, solą, przyprawami, śledziami, żelazem, szkłem, węglem oraz farbami. Prywatne transakcje handlowe z Królewem prowadzili również polscy magnaci.

Dzieje parafii katolickiej w Królewcu były tematem wystąpienia ks. doc. Alojzego Szorca (Olsztyn). Referent omówił historię jej powstania, przypomniał niektórych proboszczów tejże parafii, przedstawił także kłopoty związane z uzyskaniem przez wiernych własnego kościoła (wybudowano go w latach 1614—1616). Mimo, iż początkowo katolików było w Królewcu niewiele, na przełomie XVI i XVII wieku tylko osiem rodzin, to jednak liczba tej ludności gwałtownie wzrastała, głównie dzięki penetracji terenu i osiedlania się tam kupców wyznania katolickiego. Szczególny rozrost terytorialny parafii nastąpił po roku 1650, gdy wzrosły wpływy jezuitów, organizujących na tym obszarze akcje misyjne. W parafii odbywały się trzy nabożeństwa (polskie, niemieckie i litewskie). Wypowiedź ks. A. Szorca uzupełnił gość z Kaliningradu, proboszcz tamtejszej parafii katolickiej, Jerzy Steckiewicz, który omówił dzisiejszą sytuację społeczności katolickiej.

Prof. Tadeusz Oracki (Gdańsk) przypominał postać Krzysztofa Kaldenbacha (1613—1698), studenta Uniwersytetu Królewieckiego, później znanego poety, tłumacza i kompozytora, związanego z kulturą polską, entuzjasty spraw polskich, Niemca znającego język polski i łaciński. Kaldenbach, pochodzący z rodziny mieszczańskiej, był nauczycielem domowym, potem konrektorem i prorektorem Szkoły Staromiejskiej w Królewcu. Podczas ponad dwudziestoletniego pobytu w tym mieście należał do tamtejszego związku pisarzy. Jego aktywna działalność literacka pozostawała pod znacznym wpływem literatury polskiej; był miłośnikiem poezji Jana Kochanowskiego.

Doc. Feliks Sliesariunas (Wilno) omówił działalność Litwinów w Królewcu od początku XVI wieku (przybyłych tam w czasie reformacji) do końca XVIII wieku. Dr Danuta Bogdan (Olsztyn) scharakteryzowała studentów z Polski i Litwy studiujących w XVI wieku na założonym w 1544 roku Uniwersytecie Królewieckim, dopuszczającym — jak zaznaczyła prelegentka — do studiowania młodzież wszystkich stanów oraz będącym ostoją dla różnowierców. Prof. Jacek Staszewski (Toruń) zaprezentował sytuację polskiej emigracji politycznej w Królewcu latach 1734—1736, związanej z pobytem w tym mieście Stanisława Leszczyńskiego. Pierwszy dzień obrad zamknął dr hab. Stanisław Achremczyk (Olsztyn) referatem omawiającym liczne wizyty w Królewcu biskupa warmińskiego Andrzeja Chryzostoma Załuskiego, odwiedzającego to miasto zarówno służbowo (wizytacje kościołów), jak i prywatnie, w celach politycznych, handlowych i towarzyskich.

Drugi dzień sesji otworzył doc. Janusz Jasiński (Olsztyn), prezentując referat na temat stosunku Królewca do Polski w latach 1830—1864. Królewec najsilniej z miast pruskich zaangażował się na rzecz odzyskania przez Polskę niepodległości. Miasto to było ważnym ośrodkiem przerzutu broni dla powstańców, w księgarniach można było nabyć polskie wydawnictwa, planowano nawet utworzenie tam polskich legionów. Antypolskie stanowisko dało się zauważyć jedynie w prasie prorządowej. Ogół społeczeństwa (przede wszystkim przedstawiciele nauki i studenci oraz środowisko lekarskie) wyrażał szerokie poparcie i nie krył sympatii dla sprawy polskiej. Policja — jak nadmieniał referent — obawiała się nawet utworzenia w Królewcu polskiej partii politycznej na emigracji. Mówca przypomniał również postać Ferdynanda Gregoroviusa.

Mgr Norbert Kasperek (Olsztyn), charakteryzując miejsce Królewca w polskiej myśli politycznej pierwszej połowy XIX wieku, omówił plany związane z tym miastem

zawarte w programach ówczesnych polskich stronnictw politycznych. Przełomem były lata czterdzieste XIX stulecia, gdy wraz z pojawieniem się w nauce zagadnień etnicznych, w prasie zaczęły ukazywać się pierwsze artykuły na temat Prus Wschodnich, m.in. dotyczące także Królewca. Zainteresowanie Królewcem z oczywistych względów uwarunkowane było także jego położeniem i znaczeniem handlowo-militarnym. Spośród różnorodnych koncepcji dotyczących Królewca w planach politycznych referent przytoczył również taką, która przewidywała utworzenie tam Wolnego Miasta.

Prof. Stanisław Szostakowski (Olsztyn) przypomniał zebrany mało znaną historię polskiego sprzysiężenia w Królewcu, zawiązanego w latach czterdziestych ubiegłego wieku przez polskich konspiratorów (Szyszłowicza, Trojanowskiego i Cejnowę). Była to typowa konspiracja przygotowawcza; nie był to związek wojskowy (ciągle kłopoty z bronią). Spiskowcy zajmowali się głównie kolportażem nielegalnych wydawnictw, zakładali czytelnie, organizowali potajemne spotkania. Istnienie i działalność tego sprzysiężenia miało istotne znaczenie dla sąsiednich dzielnic, bowiem bez ośrodka królewieckiego nie mogły działać żadne ruchy konspiracyjne w północnej części Królestwa Polskiego. Poza tym — jak zaznaczył mówca — działania te popularyzowały sprawę polską wśród społeczeństwa, rozwijały świadomość narodową wśród Polaków zamieszkających w Królewcu.

Doc. Małgorzata Szostakowska (Olsztyn) w obszernym wystąpieniu scharakteryzowała prasę polityczną ukazującą się w Królewcu od XVII wieku do wybuchu pierwszej wojny światowej. Dokonując przeglądu wydawnictw różnych ugrupowań politycznych (m.in. konserwatystów, demokratów i liberalów), referentka wskazała na niebywały rozwój rynku prasowego w mieście oraz na to, iż poprzez prasę Królewiec stawał się stopniowo ośrodkiem rozwoju nowoczesnej myśli politycznej.

Prof. Wojciech Wrzesiński (Wrocław), omawiając walkę dyplomatyczną o przyszłość Królewca w latach drugiej wojny światowej, przedstawił różne plany dotyczące tego miasta, prezentowane przez siły biorące udział w wojnie, zainteresowane terenami byłych Prus Wschodnich. Już w styczniu 1940 roku polskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych wydało propagandową instrukcję stwierdzającą, że jeżeli Prusy Wschodnie pozostaną po wojnie w państwie niemieckim, to zawsze będą stanowiły ognisko zagrożenia pokoju w Europie. Tematem tym zajmowały się również konspiracyjne pisma wydawane na ziemiach polskich, będących pod okupacją, odzwierciedlające różne programy polityczne. Decyzja o przynależności Królewca zapadła — zdaniem referenta — już w roku 1943, podczas konferencji w Teheranie, gdy Stalin postulował przyłączenie tych obszarów do Związku Radzieckiego, z uwagi na konieczność posiadania przez Kraj Rad niezamarzającego portu w basenie Morza Bałtyckiego. Późniejsze rozmowy w zasadzie miały już tylko na celu wymuszenie aprobaty tego planu na państwach Zachodu. Churchill, pragnąc odwrócić zainteresowanie Stalina wpływami ZSRR na Bliskim Wschodzie, przystał na propozycję radziecką, jednocześnie godząc się na kształt północnej granicy polsko-radzieckiej.

W drugim dniu sesji referaty wygłosili również: prof. Wiesław Bienkowski (Kraków) na temat wizyty Oskara Kolberga, korespondenta krakowskiej Akademii Umiejętności, w Królewcu w roku 1875; mgr Andrzej Rzempełuch (Olsztyn), który przedstawił obecny stan zabytków Kalinigradu i jego okolic. Głos zabrała również Elena Iwanowna Pienkina, dyrektorka obwodowego Muzeum w Kaliningradzie, na temat Kalinigradu w latach 1945—1990.

Dwudniowe obrady zamknęła dyskusja nad wygłoszonymi referatami. Kilku dyskutantów poszerzyło tematykę omawianą w wystąpieniach prezentowanych podczas obrad. Mgr Tadeusz Baryła (Olsztyn) uzupełnił wypowiedź prof. W. Wrzesińskiego, mówiąc o wyznaczaniu granicy polsko-radzieckiej oraz o radzieckich roszczeniach

terytorialnych wobec Polski. Doc. Edmund Wojnowski (Olsztyn) przedstawił sytuację Prus Wschodnich w pierwszych latach XX wieku z uwzględnieniem ówczesnej roli Królewca. Zmiany oblicza kulturowego Królewca na przestrzeni wieków scharakteryzował mgr Jacek Borkowicz (Warszawa). Dr Mirosław Dymarski (Wrocław) dokonał analizy porównawczej sytuacji politycznej z późnego średniowiecza z sytuacją z końca drugiej wojny światowej, gdy Polska, w obu przypadkach, miała szansę na przyłączenie Królewca do swojego terytorium. Podczas dyskusji uwagi do wygłoszonych referatów zgłosili m.in.: T. Oracki oraz doc. J. Jasiński.

Następnego dnia (19 września) uczestnicy sesji wzięli udział w wycieczce do Kaliningradu, która pozwoliła w znacznym stopniu rozszerzyć wiedzę na temat dnia dzisiejszego tego miasta. Program przewidywał zwiedzanie miasta, w tym istniejących kościołów oraz ruin katedry, a także wizytę w kaliningradzkim muzeum.